

## Programski tekstovi hrvatskoga narodnoga preporoda između estetike i ideologije

Josip Periša<sup>1</sup>

Cilj rada kritički je pristupiti sadržaju programskih tekstova hrvatskoga narodnoga preporoda u smislu razmatranja razlike estetičkoga i ideološkoga konteksta, odnosno što se u programskim spisima hrvatske političke i spisateljske inteligencije odnosilo na suvremenu historijsko-političku problematiku, a što na estetičko-poetičku, tj. unutar književnu problematiku. Istraživanje programskih tekstova ilirskoga pokreta u kontekstu odnosa estetike i ideologije odnosi se na razdoblje od 1815. godine i pojave članka Antuna Mihanovića „Reč domovini od Hasnovitosti pisanja vu Domorodnom jeziku“, objavljenoga u Beču pa sve do 1865. godine i članka Adolfa Vebera Tkalčevića „Najnoviji pojavi našeg pjesništva“ objavljenoga u *Književniku* 1865. Na temelju analize sadržaja programskih tekstova hrvatskoga narodnoga preporoda u kontekstu opreke estetičkih naspram ideoloških tema može se zaključiti kako noseća hrvatska inteligencija velikoga dijela 19. stoljeća, osim senzibiliteta za suvremene historijsko-političke borbe zbog mađarske hegemonije, velik dio borbe posvećuje problemu nacionalne književnosti što upozorava na svijest o važnosti novije domaće književnosti kao temelja nacionalne kulture.

**Ključne riječi:** hrvatski narodni preporod, programski tekstovi, estetika, ideologija, novija hrvatska književnost.

---

<sup>1</sup> Josip Periša, mag. educ. philol. croat. et mag. educ. phil., Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za kroatologiju, Borongajska cesta 83d, Zagreb, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: [jpersa@fhs.hr](mailto:jpersa@fhs.hr).

## Uvod

Korpus sadržaja programskih tekstova hrvatskoga narodnoga preporoda za istraživanje i analizu odnosa estetike i ideologije<sup>2</sup> odnosi se na razdoblje od 1815.<sup>3</sup> kada izlazi u Beču tekst Antuna Mihanovića „Reč domovini od Hasnovitosti pisanja vu Domorodnom jeziku“ pa sve do 1865. i programskoga teksta Adolfa Vebera Tkalčevića „Najnoviji pojavi našeg pjesništva“ koji izlazi u časopisu „Književnik“, a što je ujedno i godina izlaska Šenoina poetičkoga članka „Naša književnost“ što označava početak Šenoina doba, tj. (proto)realizma. Osim navedenih dvaju tekstova, za istraživanje odnosa estetike i ideologije u obzir će se uzeti još 20 programskih tekstova hrvatskog narodnog preporoda i prvi govor na hrvatskom jeziku u Saboru 1843. koji je također uvršten u reprezentativni Šicelov zbornik iz 1997. u izdanju Matice hrvatske.<sup>4</sup>

Ostatak korpusa čine tekstovi „Oglas za izdavanje oglasnika ilirskoga“ Juraja Matije Šporera tiskanog u Beču 1818. godine, „Disertacija“ Janka Draškovića tiskana u Karlovcu 1832., „Duh domovine nad sinovima, svojim, koji spavaju“ Ivana Derkosa tiskanog u Zgrebu 1832., II. i III. proglas Ljudevita Gaja, vođe ilirskoga pokreta, tiskanog u *Danici ilirskoj*, 1836. i 1843. godine, „Mali katekizam za velike ljude“ Dragutina Rakovca tiskanog u *Ilirskim narodnim novinama* 1842. godine, „Ilirisam i kroatisam“, Ljudevita Farkaša Vukotinovića tiskanog u *Kolu* 1842., zatim tekst istoga autora „Tri stvari knji-

2 Pojmove u opreci *estetika* i *ideologija* u kontekstu programskih tekstova hrvatskoga narodnog preporoda ovdje treba shvatiti vrlo općenito, tj. u širem smislu. Radi se o važnim i općim karakteristikama programskih tekstova koje se odnose na poetičke i ostale unutar-književne aspekte, poput estetske vrijednosti književnoga teksta i sl. što bi bio estetički pol programskog teksta, dok s druge strane u ideološki pol spadaju bitne odrednice tekstova koje se odnose na tadašnja aktualna historijska, politička i socijalna pitanja.

3 Godine početka i kraja razdoblja hrvatskoga narodnoga preporoda različite su u pojedinim hrestomatijama. Za detaljan kritički osvrt na hrestomatije o hrvatskom narodnom preporodu kao i razdobljima koja su neposredno prethodila i slijedila vidi: Suzana Coha: „Prikaz hrvatskoga narodnoga preporoda i ‘pripremnoga preporodnoga razdoblja’ u hrvatskoj književnoj historiografiji“, *Dani Hvarskoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 49 (2023) 1, str. 22–37, posebno str. 24–30.

4 Korpus programskih tekstova hrvatskog narodnog preporoda uzima se iz najpotpunijega izdanja, zbornika navedenih tekstova Matice hrvatske urednika koje je priredio Miroslav Šicel 1997. godine. Vrijedi napomenuti da je „Osim Šicela (1997) preporodne manifeste i programske tekstove urednički okupio i Martinčić 1994, a da su se srodnim temama estetičkih i poetičkih tekstova te književne kritike urednički pozabavili Matičević 2008. i 2015. godine te Barac 1960. godine“. – Zvonimir Glavaš, „O krasnih umjetnostih među trima režimima: koncepcije književnosti u manifestima te programskim i estetičkim tekstovima preporodnog razdoblja“, u: *Dani hvarskog kazališta*, (ur.) Tonko Maroević, Milan Moguš, Pavao Pavličić, Ante Stamać, HAZU, Književni krug Split, Split, 2023. str. 58–78., ovdje str. 61.

ževstva: ukus, sloga, kritika“ tiskanoga u *Kolu* 1843. godine, „Sud o slogu“ i „O Dubrovčanima“ Stanka Vraza tiskani u *Kolu* 1843. i 1847. godine, „Misli o ilirskom književnom jeziku“ Dimitrija Demetra tiskanog u *Danici ilirskoj* 1843., „Misli o krasnieh umietnostih (Uvod za naše krasoslovlje)“ Ognjena Utješanovića Ostrožinskoga tiskanog u *Vili Ostrožinskoj*, u Beču, 1845. godine, „Što nameravaju Iliri“, „Pogled na letošnje proizvode naše književnosti“ i „Naša književnost u najnovije doba“ Bogoslava Šuleka tiskani u Beogradu 1844., u *Danici horvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj* 1846. i u *Nevenu* 1852. godine, „Hervati Madjarom“ Ivana Mažuranića tiskanoga u Karlovcu 1848. godine, „O utemeljenju narodnoga kazališta“ Mirka Bogovića tiskanoga u *Danici horvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj* 1845. godine, „Moja o kazalištu“, „Misli o jeziku“ i „Pismo nekomeu mladomu prijatelju o spisateljskom zvanju“ Janka Jurkovića tiskanima u *Nevenu* 1855. godine. i u *Pozoru* 1865.

Dakle, radi se o razdoblju koje obuhvaća većinu 19. stoljeća, odnosno razdoblju između dvaju apsolutizama, Metternichova koji započinje 1815. i Bachova koji završava 1860. (Šicel, 1997). Navedeno razdoblje u povijesti hrvatske književnosti može se označiti kao hrvatski književni romantizam koji Dubravko Jelčić karakterizira na idući način:

„Hrvatski književni romantizam je dakle koliko opći i europski, toliko specifičan i samorodni književni stil. Upravo to i objašnjava nepobitnu činjenicu, da nikada do tada književnost u Hrvatskoj nije bila tako važan društveni čimbenik, da nikada prije i malo kada poslije hrvatska književna riječ nije ušla tako duboko u sve slojeve društva i sve oblike društvenoga života, niti je ikada prije tako moćno utjecala na život pojedinaca i oblikovanje individualne i kolektivne svijesti Hrvata“ (2004: 147).

Analiza sadržaja navedenog korpusa programskih tekstova hrvatskoga narodnoga preporoda u kontekstu rasprave naglasaka na estetičku i poetičku dimenziju nasuprot ideološkoj i političkoj dimenziji ljudskog života bitna je s obzirom na to da se odvijaju u razdoblju gdje je od presudne važnosti osvješćivanje i buđenje nacionalne svijesti i jezika pod mađarskim jarmom. Nadalje, domaća noseća inteligencija između dvaju apsolutizama, dakle preporoditelji koji reflektiraju o datoj socijalno-političkoj situaciji uspostavljaju institucionalnu svijest i potrebu teorijskog i poetičkog zahvaćanja umjetnosti, s naglaskom na književnost. „Kao što je tijekom složenih procesa u razvoju hrvatskog narodnog preporoda između dvaju apsolutizama svaka javna manifestacija, pa

prema tome i umjetnost, posebice književnost, bila u potpunosti prožeta i utkana u temeljne ciljeve, društvene i političke, mladoga građanskog društva u nastojanjima da formira modernu hrvatsku naciju – tako i programski tekstovi tog doba nisu bili isključivo književnoga karaktera“ (Šicel, 1997: 9).

Manevriranje u pisanju programskih tekstova preporoditelja između refleksije o socijalno-političkoj situaciji s potrebom promjene u smislu političke slobode i suverenosti i svijesti o potrebi programskih tekstova o pitanjima umjetnosti poglavito u kontekstu estetičkih i poetičkih rasprava jedna je velika intelektualna i humanistička vještina. U središnjemu dijelu rada preostaje vidjeti kako su se preporoditelji kretali između estetike i ideologije jer je: „Hrvatski narodni preporod imao pred sobom političke i kulturne ciljeve. Oni su se često prožimali te jedni druge pomagali, poticali i dopunjavali. Zato su oni koji su ih ostvarivali bili zapravo sve: i političari, i književnici, i kulturni inicijatori, osnivači i organizatori preporodnih društava i ustanova“ (Jelčić, 2004: 151).

## 1. Ideologija i estetika

Sadržaj programskih tekstova hrvatskoga narodnoga preporoda između ideologije i estetike možemo podijeliti u dvije veće cjeline za oba diskursa: „Hrvatski je književni romantizam kao i kod većine slavenskih srednjoeuropskih naroda bio praćen narodnim preporodom kao pokretom za osamostaljenje naroda u različitim aspektima – od jezičnoga i općekulturnoga do političkoga u najširem smislu riječi“ (Šabić, 2019: 162).

Sadržaj vezan uz problematiku ideologije možemo podijeliti u pitanja u vezi s jezikom, kao osnovom narodnoga<sup>5</sup> identiteta u preporoditeljskoj svijesti te na pitanja u vezi s trenutnom historijsko-socijalno-političkom situacijom u kontekstu osvješćivanja vlastite nacionalnosti kao temelja slobode naroda od svake druge vlasti, tj. vlastita suvereniteta. Dakle, pitanja u sferi ideologije programskih tekstova hrvatskoga narodnoga preporoda možemo podijeliti na problematiku vezanu uz jezik te na problematiku vezanu uz nacionalnu svijest.

Sadržaj programskih tekstova ilirskog pokreta vezan uz estetičku dimenziju

5 Ovdje je važno upozoriti da se ne radi o ekskluzivnom hrvatstvu koje kao cilj i meritum političke borbe pronalazi svoje obrise tek s pravašima Ante Starčevića. Radi se o političkom pojmu koji označava ujedinjenje Južnih Slavena (Ilira) u jednoj političkoj zajednici što Ljudevit Gaj, vođa hrvatskog narodnog preporoda (ilirskog pokreta), eksplicira u svome II. proglašenju iz 1836: „Ova Europe lira jest Iliria na tri ugle med Skadrom (Škutar), Varnom, i Belakom (Vilah) osnovana. Odapete strune na ovoj liri jesu: Koruška, Gorica, Istria, Krainska, Štajerska, Horvatska, Slavonia, Dalmacia, Dubrovnik, Bosna, Crna Gora, Srbia, Bulgaria i dolnja Ugarska“ (1997: 113).

možemo podijeliti na pitanja poetike, tj. na refleksije preporoditelja o tome kakva bi hrvatska književnost trebala biti u datom historijskom kontekstu. Dakle, radi se o normativnim zahtjevima za književnost u hrvatskome književnome romantizmu što označuje početak sustavnijih poetičkih razmatranja u domaćoj književnosti, odnosno pojava poetičkih razmatranja postaje usko vezana uz početak novije hrvatske književnosti, a ne samo slučajni i povremeni kuriozitet. Uz poetičku dimenziju u estetičkom dijelu sadržaja programskih tekstova preporoda, možemo još izdvojiti književnu kritiku kojom se preporoditelji osvrću na pojedine suvremene književne pojave na domaćoj sceni upravo oslanjajući se na normativne zahtjeve preporodne poetike. Dakle, osim pojave sustavnijih normativnih zahtjeva s novijom hrvatskom književnošću, tj. s hrvatskim romantizmom javlja se i institucija književne kritike kao esencijalan dio usko vezan uz noviju hrvatsku književnost što traje sve do današnjih dana.

Slijedi analiza sadržaja programskih tekstova hrvatskoga narodnoga preporoda s obzirom na ideološke komponente počevši s pitanjima i problematikama vezanima uz jezik.

### **1.1. Jezik**

Pitanje jezika u kontekstu hrvatskoga narodnoga preporoda od presudne je važnosti za cijeli pokret na što upozoravaju Živančević i Jelčić: „Rat za narodni jezik postao je stožerni preporodni problem“ (1975: 11) te: „Skrb za jezik, zaokupljenost njime, jedno je od samoniklih svojstava koje naš književni romantizam povezuje s europskim“ (2004: 157). Preporoditelji, potpuno svjesni potrebe narodnoga jezika u svekolikoj upotrebi u tadašnjoj historijsko-političkoj situaciji, bilo privatnoj, bilo javnoj (javne administracije, obrazovne ustanove itd), ne propuštaju progovarati o neizmjernej važnosti narodnoga jezika kao konstitutivnoga elementa vlastitoga nacionalnoga identiteta. Dakle, preporoditelji stavljaju na pijedestal političkoga djelovanja borbu za narodni jezik upravo kao jednu od ontoloških karakteristika, tj. temeljnih identitetnih odrednica koja uopće čini jedan narod tim narodom.

Također, bitno je napomenuti da se borba za narodni jezik ne odnosi primarno na filološke probleme, već na pitanja političke prirode, odnosno pitanje narodnoga jezika u privatnoj i javnoj upotrebi, s naglaskom naravno na sve sfere javnoga života. Tadašnji socijalno-historijsko-politički kontekst takav je da je „hrvatski sabor 1827. donio kobnu odluku da se mađarski ima slušati

kao obvezan predmet u školama“ (Živančević, 1975: 10). S obzirom na navedeni kontekst u kojemu djeluju preporoditelji, kontekst u kojemu je prisutna težnja za nametanjem i infiltracijom mađarskoga jezika u sve aspekte javnoga života, velik dio sadržaja programskih tekstova otpada upravo na osvješćivanje i potrebu političke borbe za slobodnu i neometanu uporabu narodnoga jezika u svim sferama života. Slijedi prikaz reprezentativnih iskaza o jeziku u programskim tekstovima hrvatskih preporoditelja u kontekstu političke borbe za bezuvjetnu upotrebu narodnoga jezika. Za početak valja izdvojiti misao iz Mihanovićeve teksta iz 1815. koji stoji na samome početku naše hrestomatije: „Naj vekše hvale vredna je anda novijih Vučenih navada cvete Pameti svoje vu prirodnom Jeziku pokazati. Vu njem jedino mogučno je jakost svoju skušavati, slobodno i odkrito očitovati, i tak skrovnosti Gerčkeh i Rimskeh Mudrih spoznati. Vučimose čutiti, razmeti, i misliti, kako ovi čutili, razmeli i mislili jesu, Jezik Detginstvo prebavi, i Domorodcev svetu osvahneju“ (1997: 46). Nadalje, može se izdvojiti Šporerova misao: „Hasnovito zaisto i svakoem prijatelju vjernom materine zemlje svoje žedno ispunjenje potrebe jedne, oglašnicu u domorodskom jeziku izdatu zadržavati“ (1997: 51). Zatim se može izdvojiti misao Janka Draškovića iz njegove Disertacije: „Na protimbe pako koje s Madjari imademo vraćajući se, pripoznajemo dobrovoljno da svakomu narodu voljno i baš pravedno jest svojega jezika govoriti, pisati i težati na toliko da ga svaki domorodac u svakom slučaju občenskom razumije i da svako kniževstvo u njemu vesti može. Onaj narod koji to dokazati ne može, pravi iliti ćudorednu domovinu neima, jere ona umni sklad jest ljustva i kotara“ (1997: 61). Slijedi Derkosov zaključak o problematici jezika: „Jednoglasno vele učenjaci, da usavršivanje jezika napreduje jednako sa naobrazbom naroda samoga. A nije to bez temelja. Jer za tvoju naobrazbu traži se, da imaš o bićima, koja s tobom u svezi žive, jasne i razgovjetne pojmove – jasnoća i prozirnost pojmove osnov je sudova i zaključaka“ (1997: 94) te: „Pod ovim spojenjem razumijem sjedinjenje triju narječja, kojima govore ove tri kraljevine, u jedan jezik, ne pučki, već izobraženi, književni, kojim bi učeni čitali i pisali znanost i umjetnost, periodična i rapsodična pisma“ (1997: 103). Nadalje, treba upozoriti na razmišljanje o jeziku vođe ilirskoga pokreta, Ljudevita Gaja: „U Ilirii može samo jedan jezik pravi književni biti, njega ne tražimo u jednom mjestu ili u jednoj držvi, nego u cijeloj velikoj Ilirii“ (1997: 116). Također, vrijedi i izdvojiti stavove o jeziku Dragutina Rakovca: „A da je k izobraženju kojega

naroda najprobitačnije i jedino sredstvo narodni jezik i literatura, to potvrđuje dogodovština svih izobraženih narodah i svih vremenah“ (1997: 128), „Dosad je još svakomu narodu na svijetu jezik i narodnost sveta bila“ (1997: 128) te: „Mi hoćemo da imamo narodni naš jezik, kog nam je ista narav dala. Znamo da sa smertju narodnog jezika i narod isti umire“ (1997: 136). Zatim je potrebno izdvojiti misao o problematici narodnoga jezika Ljudevita Farkaša Vukotinovića: „Samo da je jedan književni jezik pod obćenitim imenom ilirskim, u kojem će svaki pisati. K tomu je ilirski jezik lijep, bogat izobražen. U njem su već toliki Dubrovčani, Dalmatinci, Sarblii, i Slavonci pisali, da bi grijeh bio zaboraviti ih. Ova literatura, koju smo mi kano baštinu (haereditatem) dobili, može se klasičkom nazvati“ (1997: 143). Vrijedi nadalje istaknuti razmišljanje Ivana Kukuljevića Sakcinskoga: „Zamala nećemo moći nadvladati žive ako se čvrsto ne stavimo na svoje noge, tj. ako svoj jezik ne utvrdimo u domovini i ne stavimo na svoje noge, tj. ako svoj jezik ne utvrdimo u domovini i ne postavimo ga vladajućim... njega na prvo mjesto staviti i po tom svoju narodnost podići“ (1997: 158–159). Također, potrebno je izdvojiti i misao Dimitrije Demetra: „Jel’ čudo dakle, kada ta djeca odrastu i iz školah izidu, gdje se sve uči, samo ne narodni jezik, da u stanju nisu četvart sata bez pomoći tuđjih rječih u njem razgovarati se?“ (1997: 174). Slijedi refleksija o narodnome jeziku Bogoslava Šuleka: „U tuđem jeziku mogu se samo pojedini ljudi izobraziti a nipošto vas narod, jer većina naroda neima prilike za naučiti se tuđji jezik, a ako i priliku ima, manjka mu vremena. Ili zar se može zahtijevati od seljaka, zanatlie itd. da on svoj zanat ostavi, pa da se ide tuđu slovicu ili gramatiku učiti? To pako nije dosta, ako se samo jedan ili drugi čovjek izobrazu, valja da cijeli narod duh svoj prosveti, ako želi da sretan bude. Narod se može izobraziti samo u svom narodnom jeziku“ (1997: 237–238). Naposljetku, potrebno je izdvojiti misao o narodnome jeziku Janka Jurkovića: „Medju ostalim, što majka u djeteta brižno i savjestno negovati mora jest jezik. To je dužnost moralna, od koje ju nitko odriešiti ne može. On je dadilja duha djetinjega; ona počela svega života iz njega izvoditi imate; a ovamo spada i jezik. Diete imade biti danas sutra članom države, crkve, naroda, obitelji, a kao član ovoga ili onoga naroda označava ga ponajprije jezik; time se dakle uza dobra državljanina, krstjani- na, takodjer za dobra narodnika pripravljeti imate. Poslie toga die empirički razlog, kojim vidimo, da je jezik zrcalo duha, mjerilo napredka, organ višjega duševnog života i sjena one božanstvene iskre, koja djeluje u nama. On je ne-

razdruživ od naroda, i kada je naroda već nestalo, on svjedoči o nekadašnjem životu njegovu“ (1997: 314).

Iz ovih navedenih reprezentativnih izvadaka preporoditeljskih programskih tekstova važnost jezika kao konstitutivnog elementa identiteta pojedinog naroda i više je nego jasna, stoga možemo pitanja o jeziku svrstati među najvažnije, ako ne i najvažniji politički problem cijeloga pokreta. Već je u začecima samoga pokreta, 1815. Mihanović anticipirao važnost političke borbe za narodni jezik što i jest bio konstitutivni sadržajni element programskih tekstova, tj. nit koja se provlači među različitim tekstovima tijekom cijeloga preporoda. Dakle, već 1815. Mihanović piše, u duhu programskoga diskursa, tj. diskursa koji implicira političko djelovanje prema tome programu, da je jedino u vlastitome jeziku moguće jakost naroda živjeti te ju slobodno i neskriveno čuvati. Također piše kako je jedino u vlastitom narodnom jeziku moguće adekvatno spoznavati antičku grčku i rimsku mudrost što je od presudne važnosti s obzirom na to da se radi o temelju zapadne kulture (Mihanović, 1997: 45). Nadalje, preporoditelji prepoznaju javno djelovanje i javnu administraciju, kao i stvaranje literature na narodnome jeziku, a ne na nametnutom stranom, kao ogledalo „izobraženosti“, tj. obrazovanosti, odnosno intelektualno-kulturnoga razvoja što se očigledno vidi u tekstovima Derkosa i Rakovca.

Vlastiti narodni jezik pod imenom „ilirski jezik“ kako je to programski zahtijevao Farkaš Vukotinović (1997: 143), a čija je bitna karakteristika bila ujedinenje triju narječja iz triju kraljevina kako bi u cijeloj Iliriji (Južni Slaveni) bio jedan (književni) jezik što posebno ističe Derkos (1997: 103), od presudne je važnosti za cijeli preporod, odnosno okosnica je cijeloga pokreta i programskih tekstova. Zaključak političkih i programskih razmatranja o jeziku možemo najjasnije vidjeti u jednom od manifestnih zahtjeva upravo Dragutina Rakovca: „Mi hoćemo da imamo narodni naš jezik, kog nam je ista narav dala. Znamo mi da sa smertju narodnog jezika i narod isti umire. Da narod naš posvetimo, što je jedino u narodnom jeziku moguće. Tujdi jezici kadri su samo pismene ljude prosvjetiti, ali nikada čitav narod“ (1997: 136 – 137). Bez političke borbe za narodni jezik na kojemu se može stvarati domaća literatura kao ogledalo kulturnoga i obrazovnog razvitka jednoga naroda te koji mora biti u slobodnoj upotrebi u javnoj i privatnoj sferi života ne postoji hrvatski narodni preporod (ilirski pokret) s obzirom na to da je vlastiti jezik i u ontološkome i u političko-povijesnome smislu fundamentalna odrednica identiteta jednoga naroda

što u svojim tekstovima preporoditelji tijekom cijeloga razdoblja pokreta nisu propuštali naglasiti: „Gaj je bio svjestan da je borbu za nacionalno oslobođenje od stranih posezanja trebalo započeti upravo prvim i najvažnijim korakom: očišćenjem jezika od natruha i utjecaja stranih, dakako, mađarskog i njemačkog jezika“ (Šicel, 1997: 14).

## 1.2. Politička situacija

Od razmatranja sadržaja programskih tekstova ilirskoga pokreta koji se odnosi na ideološki pol nasuprot onome estetičkom, uz problematiku narodnoga jezika treba razmotriti, kako je u uvodu i naznačeno, i problematiku vezanu uz datu socijalno-historijsko-političku situaciju Južnih Slavena poglavito s obzirom na odnos s Mađarima u istoj društveno političkoj zajednici između Metternichova apsolutizma koji je započeo 1815. i Bachova koji završava 1860.

Također, važno je upozoriti na to da se ovdje ne radi o političkoj borbi samo za hrvatski narod u datim socijalno-historijskim okolnostima što tek postaje politički aktualno dolaskom pravaša Ante Starčevića u drugoj polovici 19. stoljeća. Radi se o političkoj borbi za suverenost i za autonomiju i svekoliku uporabu narodnog jezika u javnoj i privatnoj sferi svih Južnih Slavena, tj. *Ilirije* zbog čeka se hrvatski narodni preporod sinonimno i potpuno adekvatno naziva ilirskim pokretom. Dakle, u kontekstu programatske borbe za političku ujedinjenost i neovisnost u ilirskom pokretu, ona se ne odnosi isključivo na hrvatski narod i hrvatski jezik, već na ujedinjenje, političku neovisnost i autonomiju te uporabu narodnog jezika svih Južnih Slavena (negdašnjih Ilira). Stoga je važno vidjeti kako preporoditelji reprezentativno definiraju političko-historijsku zajednicu u svojim programskim tekstovima, zajednicu za koju se u svim političkim aspektima vrijedi boriti nasuprot mađarskoj hegemoniji unutar krune Svetoga Stjepana. U kontekstu pojmovne preciznosti na koga se točno odnosi cijeli pokret za početak valja izdvojiti misao Ljudevita Gaja: „Ova Europe lira jest Iliria na tri ugle med Skadrom (Škutar), Varnom, i Belakom (Vilah) osnovana. Odapete strune na ovoj liri jesu: Koruška, Gorica, Istria, Krainska, Štajerska, Horvatska, Slavonia, Dalmacia, Dubrovnik, Bosna, Crna Gora, Srbia, Bulgaria i dolnja Ugarska“ (1997: 113). Nadalje, može se u navedenom kontekstu izdvojiti misao Farkaša Vukotinića: „Zato velimo: da Bog poživi konstituciju ugarsku i horvatsku i narodnost našu ilirsku“ (1997: 140). Slijedi precizno teritorijalno određene Ilirije Bogoslava Šuleka: „Šta je

to Iliria, i Iliri? Pod imenom Ilire razumevali su negda one države, koje medju Jadranskim i Carnim morem leže, najme današnju: Hrvatsku, Slavoniu, Dalmaciju, Istriu, Korušku, Krajsku, Štirsku, južnu stranu Ugarske, Sarbiu, Bosnu, Carnu Goru, Bugarsku i Albaniu. Stanovnici pako ovieh zemljah zvalu se Iliri.“ Naposljetku, u smislu jasnoće shvaćanja za koga i što se bori ilirski pokret, vrijedi izdvojiti misao Dragutina Rakovca: „Zašto se zovemo Iliri, a ne samo Hervati? Zato, jerbo hoćemo da imamo literaturu, a znamo, da tri hervatske varmedje s granicom hervatskom literature imati ne mogu. Dakle, literatura treba da se protegne i na ostalu našu bratju po kervi i jeziku, naime: na Slavonce, Dalmatince, Serblje, Kranjce, rječju sve Jugozapadne Slavene“ (1997: 130). Dakle, radi se o političkoj borbi za navedene teritorijalne entitete koje u tadašnjim granicama krase zajedničko drevno ilirsko porijeklo iz čega se crpi legitimitet za zajednički nastup i zajedničku borbu. Upravo je jedan takav argument zajedničkoga povijesnoga porijekla, u smislu jednoga naroda unutar ondašnje Ilirije, presudan za preporoditelje jer ne postoji adekvatna politička borba za očuvanje vlastite narodnosti i jezika pod čvrstim suverenitetom bez zajedničkoga povijesnoga uporišta. Stoga je u kontekstu programske preporoditeljske političke borbe između dvaju apsolutizama vrlo važno shvatiti odnos hrvatskoga naroda i zajednice naroda Južnih Slavena čiji su politička autonomija, zajednički narodni jezik i književnost na narodnom jeziku krajnji ciljevi ilirskog pokreta. Karakteristike Južnih Slavena za koje Gaj navodi da su *lira pojedinim strunama* (zasebnim narodima) te iste lire egzaktno opisuje Janko Drašković u svojoj *Disertaciji*, tj. dokumentom iz 1832. godine koji služi kao uputa kako bi hrvatski poslanici trebali nastupati u saboru Ugarskog kraljevstva: „Napomenite se indi da prikazete naroda jednoga kojemu dugovične krjeposti, vironosti, hrabrenosti i tvrdostojnosti domaće vaviek bijadu; da ovaj narod, ako i pri slabom imetku, jurve velikog jest srdca, dobroga urešenja duše i tela, i junačke vaviek odluke bio jest“ (1997: 56). Preporoditelji su svjesni da u političkoj borbi za ciljeve Južnih Slavena ne igra ulogu samo čin, već i intelektualna podloga koja se manifestirala upravo u tiskanju programskih tekstova u razdoblju od Mihanovićeve do Tkalčićeva teksta. Politička borba za suverenost i narodni jezik zahtijevala je legitimaciju, a ne slijepi nastup i bez kakve teorijske podloge i refleksije, odnosno preporoditelji su morali svojim programskim istupima objasniti i vlastitom narodu, svakome tko se želi uključiti i investirati u borbi protiv mađarske hegemonije na temelju čega i zašto

postoji opravdani razlog za tu istu borbu što su pronašli u zajedničkim karakteristikama u povijesno-političkom smislu jednoga naroda (Ilira). Dakle, bitno je upozoriti na to da su preporoditelji tijekom trajanja cijelog pokreta raspolagali znanjem i mogućnošću legitimacije vlastite borbe u svim sferama političkoga života, bilo da se radi o pisanju programskih tekstova na temelju kojih treba politički djelovati, bilo da se radi o samome političkom djelovanju, bilo da se radi o buđenju narodne svijesti, bilo da se radi o uputama za poslanike u saboru što pokazuje njihovu iznimnu obrazovanost i politički intelektualizam, odnosno promišljanje o svakome svom političkom potezu. Nadalje, u kontekstu sadržaja programskih tekstova preporoditelja, a koji se odnosi na ideološku sferu nasuprot onoj estetičkoj, zatim na pitanja vezana uz političku borbu potrebno je nakon prikaza legitimacije političke borbe u smislu zajedničkih karakteristika jednog naroda u odnosu na druge (ontološki diferencijal) iznijeti reprezentativne primjere jednog od najvažnijih historijsko-političkih problema i progovaranja preporoditeljskoga programa: političke borbe protiv mađarske hegemonije unutar iste političke zajednice, Ugarskoga Kraljevstva. Naime, shvaćanje preporoditelja o jednakosti i slobodi naroda s drugim narodom unutar jedne krune razlikuje se od stanja u praksi s obzirom na mađarsku hegemoniju u provedbi svih zakona i ideja: „Jer bi ugarski algebati uvijek samo za sebe radili, i buduć da bi jih više bilo, vazda bi nadvladali“ (Šulek, 1997: 244). O trenutnom stanju odnosa pojedinih naroda pod ugarskom krunom i što o tome misle preporoditelji koji se bore za vrijednosti francuske revolucije, tj. za slobodu, jednakost i bratinstvo egzaktno piše najveći književnik hrvatskoga romantizma i prvi ban pučanin, Ivan Mažuranić, koji je cijeli svoj programski tekst posvetio odnosu upravo s Mađarima: „Mađjari, stara družbo, nova bratjo naša! Oprostite iskrenosti našoj. Brat pomiren s bratom valjda da se iskreno razgovori o zlu i dobru skupnom. Jednakost, sloboda i bratinstvo za sve pod krunom ugarskom živuće narode i jezike. Zakonom dakle ustanovit valja da u Ugarskoj i stranah neima gospodujućega ni naroda ni jezika nikakova. Svatko bo gospodstvo izključuje jednakost, izključuje slobodu, izključuje bratinstvo. Izmed sluge i gospodara, roba i gospodina neima jednakosti, neima slobode, neima bratinstva. Neima blagoslova nego proklestvo. A prodje već evo vijek preimućstva ne samo osobah, nego i narodah i jezikan“ (1997: 278–279). Dakle, Mažuranić jasno ocrtava odnos među narodima pod ugarskom krunom u kojoj preimućstvo nad svim bitnim aspektima javnoga života imaju Mađari,

bilo da se radi o uporabi jezika, bilo da se radi o političkom djelovanju. Ovaj programski iskaz Mažuranića reprezentativan je za razmišljanje o odnosu s Mađarima karakteristično za cijeli ilirski pokret jer se temeljne političke i ljudske vrijednosti, poput jednakosti, slobode i bratinstva, ne mogu ostvarivati u takvoj političkoj zajednici. Stoga je sasvim jasno da mnogo sadržaja programskih tekstova odlazi na progovaranje, a posljedično i na političku borbu protiv mađarske hegemonije u istoj političkoj zajednici za koju preporoditelji vjeruju da pojedini narodi moraju međusobno imati jednak status. Dapače, preporoditelji smatraju, kako je ranije u tekstu navedeno<sup>6</sup>, da pojedini narod ima svaki (poglavito povijesni i politički) legitimitet za konstitutivno jednako postojanje u odnosu s drugim narodima u Ugarskom kraljevstvu. U tome smislu Drašković kaže: „Prvo naime jest, da uvijek pamtimo da kraljevine naše nису osvojene i pridobljene, nego da mi dobrovoljno pristali jesmo od prvine još ugarskim zakonu s tim savezom, da se povelje i uredbe naše sobske obdrže, indi da mi uvjetovane kraljevine jesmo, koje u onštinskom dobru s Mađjari, kao s bratjum viećanja naša držati, osim toga pako zakon naš sobski braniti moramo“ (1997: 60). Draškovićev citat također upozorava na to da ne postoji povijesno-politički legitimitet za mađarsku hegemoniju nad ostalim narodima u istoj političkoj zajednici koji se u praksi događa, poglavito u svim sferama javnoga života što sve skupa čini opravdan i adekvatan razlog za političku borbu. Kao i poglavlje o političkoj borbi za vlastiti narodni jezik što se tiče upotrebe u svim sferama života, poglavlje o borbi preporoditelja protiv mađarske hegemonije, što se prometnulo u jedan od najvažnijih problema ilirskog pokreta, može se zaključiti manifestnim riječima Dragutina Rakovca koji egzaktno i jasno sažimaju ciljeve hrvatskog narodnog preporoda (ilirskog pokreta): „Mi hoćemo da neoskvrnuta sačuvamo naša municipalna prava; ona bo su temelj našeg političkog bitja i da odsad kao i dosad budemo bratja Magjarah pod konštituciom ugarskom“ (1997: 136–137). Međutim, ovdje treba upozoriti na to da se pod „bratja Magjarah pod konštituciom ugarskom“ misli na odnos koji u praksi njeguje jednakost, slobodu i bratinstvo kako je to u svom tekstu naglasio Mažuranić i na uporabu vlastitog narodnog jezika u svim sferama života s posebnom pažnjom na stvaranje literature što pokazuje kulturni razvitak i *izobraženost* pojedinoga naroda.

---

6 Usp. str. 9.–10.

## 2. Estetički pol

Ranije najavljena podjela sadržaja programskih tekstova na ideološki i estetski pol strukturirana je, što se tiče ideološkoga pola, na poglavlje o političkoj borbi za upotrebu i očuvanje narodnoga jezika kao temelja identitetne odrednice (ontološkoga diferencijala u odnosu na neki drugi narod) te na važne odrednice date političko-historijske situacije koju u bitnome karakterizira mađarska hegemonija u Ugarskome kraljevstvu. Estetički pol sadržaja programskih tekstova ilirskog pokreta, koji je na početku rada određen kao svaki sadržaj koji se ne odnosi na političko-povijesno-socijalnu problematiku, može se podijeliti na poetičke<sup>7</sup> refleksije o ili za umjetnost (poglavito književnost) između dvaju apsolutizama i na književnu kritiku tada suvremenih književnih tekstova. Upravo estetički pol programskih tekstova hrvatskoga narodnoga preporoda upozorava na to da su preporoditelji, koliko god bili investirani i aktivni u vezi s borbom za uporabu narodnoga jezika te u političko-historijskoj borbi protiv mađarske hegemonije u svim sferama društva, bili svjesni borbe za vlastito umjetničko stvaralaštvo (poglavito književno) i, uopćeno rečeno, bili svjesni potrebe brige za kulturu. U tome kontekstu vrijedi istaknuti Bogovićevo misao: „Jedno vrijeme pako – i to bi prije i poslije pokreta kobne 1848. zavladao je kod nas u literarnom smislu podpuna apatija. – Uzrok tomu bioše politika, koja je svuda mah preotela, za kojom su naravno književnici naši pošli, te slušajući samo njezine varave glase, književno polje sasvim zanemarili“ (1997: 299).

### 2.1. Poetika

Korpus unutar programskih tekstova hrvatskoga narodnoga preporoda koji se odnosi na estetički pol, a unutar toga pola na normativne zahtjeve i refleksije o suvremenoj domaćoj književnosti, tj. zahtjeve i refleksije o tome kakva bi se književnost trebala stvarati između dvaju apsolutizama (vrijeme između prosvjetiteljstva i Šenoina doba, dakle vrijeme hrvatskoga književnoga romantizma) primarno čine „Tri stvari književstva: ukus, sloga, kritika“ Ljudevita Farkaša Vukotinovića iz 1843., „O Dubrovčanima“ Stanka Vraza iz 1847., „Misli

7 Iako je to u uvodu rada (usp. str. 1.) naglašeno da estetiku i ideologiju treba shvatiti u općem i iznimno širokom smislu, ovdje još treba napomenuti da se ovdje neće raditi precizna distinkcija između poetike kao normativa za stvaranje književnosti domaćih romantičarskih pisaca i estetike zato što estetika u programskim spisima ni približno nije sustavna i moderna filozofska disciplina koju Grlić određuje kao filozofijsko zahvaćanje odnosa recipijenta i umjetničkoga djela 1979: 20–30), već se radi o njenim početnim domaćim obrisima koje Vukotinović definira kao *krasnoslovlje* (1997: 148).

o krasnih umjetnostih (Uvod za naše krasnoslovlje)“ Ognjena Utješanovića Ostrožinskog iz 1845., „Moja o kazalištu“ iz 1855. Janka Jurkovića. Ovdje treba spomenuti da navedenih sedam programskih tekstova ilirskog pokreta ne progovaraju jedini o fenomenu književnosti. Gotovo ne postoji programski spis hrvatskog narodnog preporoda koji ne spominje narodnu književnost, ali ne uvijek u poetičkom smislu što bi u navedenoj podjeli spadalo pod estetički pol. Dakle, tekstovi koji progovaraju o književnosti, a ne nalaze se među ovih sedam izdvojenih poetičkih tekstova, govore o načelnoj potrebi stvaranja, i političkih uvjeta koji to omogućuju. Književnosti na narodnom jeziku<sup>8</sup> jer je to ogledalo kulturnoga razvitka i izobraženosti pojedinoga naroda, a ne u poetičkome (normativnom) smislu, tj. isključivo (unutar)književnom smislu.

Za početak treba izdvojiti reprezentativne estetičke<sup>9</sup> i poetičke obrise kratkoga članka „Tri stvari knjiženstva: ukus, sloga, kritika“ iz 1843. Ljudevita Vukotinića, jednog od preporoditelja koji izvanredno oscilira između političko-historijske i upravo estetičko/poetičke problematike. U tome smislu zaključuje Farkaš Vukotinić: „Što se pako ukusa tiče, to se mi svi spisatelji tarsiti imamo, da se onoga najvećma daržimo, što je narodno“ (1997: 152). Zatim u kontekstu potrebe za narodnom književnošću kaže: „Trebalo da poetička strana knjiženstva slavenski značaj na sebi nosi“ (1997: 152). Zatim o dužnostima pisca: „Da pišemo ono, što je stanju našega naroda primjereno. Naša je dužnost svostruka: jedna, da samoćutje i ljubav k rodu zdravo probudimo, a druga, da izobraženost puka u narodnom duhu razprostremo“ (1997: 153). Naposljetku, valja izdvojiti misao o *čistoći pisanja*: „Nećedna pisma kvare čistoću daržanja i slabe narod. Naša pako dužnost jest duh naroda jačiti i plemeniti, inteligenciju oštriti (1997: 154).

U ovim reprezentativnim programskim poetičkim obrisima iz Vukotinićeva članka dominiraju normativni zahtjevi za tendencioznom književnošću, tj. za stvaranjem književnih tekstova u službi primarno moralnoga i rodoljubnoga odgajanja što bi se trebalo kao dominantno svojstvo primarno očitovati u sadr-

8 Primjerice, reprezentativan preporodni programski iskaz o književnosti koji bi spadao u ideološki pol tekstova može se pronaći u tekstu „Ilirisam i kroatisam“ Lj. F. Vukotinića: „Ilirisam slovnički je život naš duševni. On ima za svarhu da literaturu podigne. K tomu je naravno potreban dobar, lijep i izobraženosti shodan jezik“ (1997: 142). Dakle, iako se progovara o književnosti, ne radi se i o kakvim estetičkim, poetičkim i književnokritičkim problematikama, već o isključivo naglasku potrebe stvaranja domaće književnosti kao argumenta i garancije kulturnoga statusa jednoga naroda.

9 Estetičke obrise može se pronaći na početku članka poglavito u definicijskom (načelnom) smislu bez ulaska u dublje i sustavnije razrade: „Znanost ona, koja uči, što je krasno, i koja postavlja načela, polag kojih krasota u našem ćutjenju probudjuje povoljnost ili nepovoljnost, zove se krasnoslovlje (aestetika)“ (Farkaš Vukotinić, 1997: 148).

žajima i temama književnih djela. književnih djela. Dakle, Vukotinović predlaže stvaranje književnosti koja ne odstupa od narodnih tema, odnosno onih tema koje koriste i progovaraju o razlogu borbe i političko-literarnih ciljeva ilirskoga pokreta. Međutim, zahtjevi za stvaranjem tendenciozne književnosti u programskim tekstovima ilirskog pokreta između dvaju apsolutizama nisu začudna pojava s obzirom na to da u preporoditeljskim očima svako čovjekovo djelovanje (pa tako i stvaranje umjetnosti) mora biti usmjereno za narodni razlog, odnosno književnost bi, kao i ostale ljudske (duhovne) djelatnosti trebala služiti programskim zahtjevima borbe hrvatskog narodnog preporoda.

Nadalje, Stanko Vraz, koji je sa svojim *Dulabijama*, u smislu estetske vrijednosti umjetničkoga djela, uz Mažuranića najbolji književnik hrvatskoga romantizma, u svom je kratkom programskom tekstu „O Dubrovčanima“ iz 1847. iznio još jednu važnu normativnu odrednicu za književnost, a to je uzoritost stare dubrovačke književnosti<sup>10</sup> kao vrhunca domaćeg književnog stvaralaštva. Zaključuje Vraz: „Iz Italije, koja je onda stajala na čelu prosvjete europske, prebrodio je duh izobraženosti zapadne i u Dubrovnik. Tu su se podigle stolice nauči klasikah rimskih i garčkih i pod uplivom duha carpljenog iz pesnikah klasičkih rodiše se i odgojiše umetne vile dubrovačke, a jezik naš uzmahnu se na najviši stupanj izobraženosti“ (1997: 166). Intelektualno posezanje preporoditelja za starom dubrovačkom književnosti nije slučajno. Upravo je intuitivno u poetičkom smislu, koji naglašava potrebu za stvaranjem tendenciozne književnosti kojoj je funkcija u službi borbe za narodnu neovisnost (dakle, radi se o političkoj funkciji književnosti, odnosno o angažiranoj umjetnosti) u odnosu na mađarsku hegemoniju i borbe za sve ostale oblike slobode i suverenosti, posegnuti za starijom dubrovačkom književnosti na čelu s Ivanom Gundulićem. Reprezentativan primjer starije dubrovačke književnosti u koji simbolično stane vrlo sažeto cijeli program i vrijednosti za koje se bore preporoditelji kraj je Gundulićeve drame „Dubravka“, tj. iskaz Skupa: „O lijepa o draga, o slatka slobodo/ dar u kom sva blaga višnji nam bog je do/ uzroče istini od naše sve slave/ uresu jedini od ove Dubrave/ sva srebra, sva zlata, svi ljudski životi/ ne

10 Važnost staroga Dubrovnika ne samo u kulturno-umjetničkom smislu, već i u historijsko-političkom smislu za preporoditelje očituje se, primjerice, i u tome da su ulice u samom središtu Zagreba većinom nazivane prema književnicima staroga Dubrovnika. Nadalje, zasigurno jedan od najeksplicitnijih i najegzaktnijih prikaza u umjetnosti važnosti starije dubrovačke književnosti za hrvatski narodni preporod u cijelosti slika je Vlahe Bukovca „Hrvatski narodni preporod“ iz 1895. godine na kojoj se istaknuti preporoditelji klanjaju kralju u stolcu: Ivanu Gunduliću.

mogu bit plata tvoj čistoj ljepoti“ (Gundulić, 2004: 67). Sloboda, pogotovo u smislu suverenosti, dakle sloboda od svake druge vlasti, preporoditeljima je jedna od, ako ne i temeljna, vrijednost cijeloga pokreta, kao što je i u alegorijskom Gundulićevu tekstu „Dubravka“. Stoga nije začudno da vrhunski izvedena književnost visoke estetske vrijednosti koja je ujedno i socijalno-politički angažirana književnost<sup>11</sup> bude poetički uzor koji preporoditelji normiraju tada suvremenim piscima hrvatskoga romantizma. Veza starodubrovačke kulture, vrijednosti koje su njegovali i umjetnosti s ilirskim pokretom nemjerljiva je. Zatim, u poetičkom spektru estetičkog pola programskih tekstova hrvatskoga narodnoga preporoda nalazi se i članak Ognjena Utješanovića Ostrožinskog objavljen u *Vili ostrožinskoj* u Beču 1845. godine „Misli o krasnieh umietnostih (Uvod u naše krasnoslovlje)“. Tekst je za početak bitan u definicijskom smislu obrisa estetike, kao i u slučaju ranije spomenutog Vukotinovićeve teksta „Tri stvari kniženstva“ s obzirom na to da i Utješanović daje svoju definiciju: „Šta je umietnost? Znanstveno razpravljanje o njoj zovu Estetika, mi ćemo ga nazvati kasnoslovle, jer ono govori o krasoti, ukrašivanju i uzvišenju prirode, i naravskih pripetjenjah“ (1997: 190). Međutim, u ovom (strogo) poetičkom smislu najvažnije je razmišljanje u odjeljku o kazališnoj umjetnosti: „Mora tu da bude štogodjer što je kadro ganuti gledaoca na ikakovo dobro djelo, pokazati tužne posljedice koraka koim nietko ostavlja kreposti put, ili barem da razveseli plemenitim načinom serce tugujuće na nevinoj šali nevine čeljadi“ (Utješanović Ostrožinski, 1997: 213). Navedeni iskaz Ostrožinskoga reprezentativan je programski normativni zahtjev u kontekstu ilirskoga pokreta za stvaranje umjetnosti upravo zbog naglaska na potrebu za sadržajem koji bi moralno oplemenio recipijente (gledatelje). Dakle, radi se o funkcijskom shvaćanju umjetnosti, tj. o shvaćanju umjetnosti kao tendenciozne djelatnosti koja, u ovom slučaju, ima funkciju moralno oplemeniti i uzdignuti puk. Samim time, nepoželjni su svaki *otrovni* i *izopačeni* sadržaji koji odstupaju od zadane poetike: „Nije to dakle

11 Gundulićeva „Dubravka“ egzaktno je primjer vrhunca književnog stvaralaštva u smislu estetske vrijednosti, a svejedno svojom alegoričnošću progovara o temeljnoj vrijednosti stanovništva Dubrovačke Republike: slobodi, odnosno slobodi od svake druge vlasti. *Dubravka* zapravo progovara o unutarnjem sukobu dviju rodovskih strana u vezi s urotom protiv Osmanskoga Carstva, Salamankezima i Sorbonezima 1612 i neredima koji su proizašli iz tih sukoba i tako uzdrmali političku stabilnost Dubrovnika. Također, za više informacija o političko-povijesnim aspektima sukoba koji je postao predmet književnog stvaralaštva vidjeti: Stjepan Čosić, Vladimir Stipetić, „Dubrovačka vlastela između roda i države: salamankezi i sorbonezi“, Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik, 2005.

umjetnost kad se u kazalištu pokazuju otrovne dvoumnosti moralno pokvarjenih ljudi, glupost svagdašnja pokvarenog prostog puka, na nedostojnu zabavu i pravedni gnjev svakoga izobraženog gledaoca, ko da bi se gledaoci šta takovog mogli naučiti htieli“ (Utješanović Ostrožinski 1997: 213).

U jeku borbe za političku autonomiju i slobodu, kao i na sveopću uporabu narodnoga jezika, u odnosu na mađarsku hegemoniju u Ugarskom kraljevstvu za što preporoditelji čvrsto vjeruju da Mađari nemaju političko-povijesni legitimitet jasno je posezanje za normiranjem zahtjeva za stvaranje umjetnosti upravo u tom kontekstu. Svaka duhovna angažiranost ljudstva bi trebala biti usmjerena na borbu o kojoj progovaraju preporoditelji pa tako i umjetnost. Svoj obol u poetičkom kontekstu utilitarnom shvaćanju umjetnosti, odnosno umjetnosti koja mora poštovati funkciju moralnoga unaprjeđenja i odgoja pojedinoga naroda nasuprot poetici geteovsko-bajronovskoga romantizma daje i Janko Jurković: „A koliko putah se nadje u novijih dramah, osobito tragedijah, gdje sve kipi od same sentimentalnosti, takvoih situacijah, koje su psihološkično posve neistinite i nimalo se ne podudaraju sa prirodnim načinom, koji čuvstva u nama postaju ili se izražavaju. Koliko putah dolazi, da umirući junak tragedije prije svoje smrti sried najljućih bolih, drži najumjetnije govore; gdje je spisatelj rabio svu svoju retoričku vještinu, da ih izkiti što više može. Tud ljudi, koji umiru i već mač u grudih osjetjaju, mudruju i prosipaju kojekakve cvjetaste fraze, govore kojekakve bezposlice, kao da se to imade kada na času smrtnome“ (1997: 305–306).

Reprezentativni normativni zahtjevi za stvaranje umjetnosti (poetika) u programskim tekstovima ilirskoga pokreta jasno upućuju na to da preporoditelji shvaćaju umjetničko stvaranje kao angažiranu djelatnost koja za funkciju ima što efektivnije pomoći u primarno političkoj borbi za slobodu, neometanu uporabu narodnoga jezika i koja mora biti u službi moralnoga odgoja naroda.

## 2.2. Kritika

U estetičkom polu sadržaja programskih tekstova hrvatskoga narodnoga preporoda nakon prikaza sadržaja tekstova koji se odnosi na poetička razmatranja slijedi prikaz sadržaja tekstova koji se odnosi na književnu kritiku<sup>12</sup>. Kri-

12 Kao i u slučaju ranije definiranih pojmova ovdje treba naglasiti da se ne radi o sustavno provedenoj književnoj kritici kao redovitom mehanizmu osvrta vrhunskih poznavatelja književnosti, već o njenoj inicijalnoj pojavi, tj. njenim rudimentarnim obrisima koji se javljaju usporedno s novijom hrvatskom književnošću, dakle na polovici 19. stoljeća.

tička refleksija o književnim proizvodima u programskim tekstovima ilirskoga pokreta upozorava na svjesnost o potrebi svojevrsnog kontrolnoga mehanizma preporoditelja u odnosu na normativne zahtjeve za stvaranje književnosti. Mogu se izdvojiti dva programska teksta koja se upuštaju u kritičke refleksije tadašnje suvremene hrvatske književnosti. Radi se o tekstu Bogoslava Šuleka „Pogled na letošnje proizvode naše književnosti“ iz 1846. i Adolfa Vebera Tkalčevića „Najnoviji pojavi našega pjesništva“ iz 1865. kojim i završava odabrana hrestomatija programskih tekstova hrvatskoga narodnoga preporoda, a i razdoblje hrvatskoga romantizma s obzirom na to da se radi o godini izlaska programskog teksta Augusta Šenoa „Naša književnost“ što otvara vrata hrvatskom realizmu.

Tekst Bogoslava Šuleka važan je zbog ekspliciranja svijesti o potrebi kontrolnog mehanizma stvaranja književnosti, odnosno književne kritike upravo s obzirom na začetke poetičkih refleksija koje su sami preporoditelji iznosili u programskim tekstovima. Kaže Šulek o potrebi književne kritike: „Ako je zvanje kritika već uobće mučno, nezahvalno, s mnogimi neprilikami skopčano, teškimi zaprekami okruženo: to se sva ova zla podvostruče, kad tko stane pretresati plodove književnosti mlade ili preporodjene. A ne da se tajiti, da bez zdrave kritike nijedna literatura ne može napredovati, jer samo njezinom pomoćju moći će se spisatelji doznati, jesu li pravim putem udarili i zahtjevanju obćinskog mnjenja zadovoljili“ (1997: 265). Dakle, upozorava se na potrebu veze književnosti (literature) i književne kritike upravo kako bi se književnost ispravno usmjeravala i vrednovala prema zadanim poetičkim normama koje naglašavaju funkciju u službi razloga ilirskoga pokreta. Naglašava se također da, iako je kritički poziv mučan, nezahvalan i povezan s mnogim neprilikama, ipak je mnogo gore stanje kada kritike ne bi bilo. Kada bi izostala književna kritika, izostao bi mehanizam vrednovanja umjetnosti s obzirom na poetiku; nadalje izostala bi i intelektualna i stručna refleksija o estetskoj vrijednosti književnog djela pogotovo s obzirom na date poetičke zahtjeve. Svoj kritički osvrt daje i sam Bogović gdje on naravno ne ulazi u duboke i sustavne analize: „Nu opet će svaki nepristrani sudac uz mene pristati, da je Smart Čengić-age najlepší ures letošnje Iskre. Čini se da je g. Mažuranić želio pjesmom ovom zaglaviti borbu između romantike i narodnog življa“ (1997: 268). Ovdje Šulek i upozorava na to da je važno kritički reflektirati o književnim ostvarajima u časopisu „Iskra“, upravo časopisu gdje izlazi „Smrt Smail-age Čengića“ Ivana Mažuranića jer

„Kao što već rekoh, ‘Iskra’ je jedini uljanik narodne beletristike“ (1997: 267). Nadalje, u vezi sa Šulekovom kritičkom ocjenom estetske vrijednosti, odnosno kakvoće umjetničkoga djela *Smrti Smail-age Čengića*, bez obzira na ne baš preveliku konkurenciju što se tiče književne produkcije u hrvatskome romantizmu, odnosno u vremenu između dvaju apsolutizama, uvriježeno je mišljenje da je to najbolji književni ostvaraj hrvatskoga romantizma. Upravo se u Mažuranićevu spjevu očituju sve poetičke silnice preporoditeljskoga programa, a i silnice političke borbe ilirskoga pokreta: „Za konstituiranje novije hrvatske književnosti bitno je trojstvo, koje se očituje u njezinu vrhunskom dometu, Mažuranićevu djelu: klasično nasljeđe, narodna tradicija i dubrovačka poezija, a tek tada slijede suvremeni kulturnotvorni poticaji i, osobito zapadnoevropski i ostali slavenski književni utjecaji“ (Živančević, 1975: 13).

Za razliku od Bogoslava Šuleka i njegova osvrt na najbolji književni ostvaraj hrvatskog romantizma, *Smrt Smail-age Čengića* Ivana Mažuranića, što spada i među ponajbolje ostvaraje u povijesti hrvatske književnosti, tj. zasigurno u njen uži kanon, Tkalčević razmatra četiri, iz današnje perspektive i iz perspektive suvremenih povijesti hrvatske književnosti, rubne pojave u hrvatskoj književnosti: „Ali da vidimo sada, koliko su se krasoti primakla četiri pjesnika, koja danas osobito razmatram: Pučić u Cvieti, Sundečić u Krvavoj košulji i Vrštibi, Kovačević i Tomić u svojih prvencih“ (1997: 337). Tkalčević kritizira navedene književne ostvaraje prema ranije spomenutim reprezentativnim poetičkim zahtjevima konstruiranim upravo u programskim tekstovima preporoditelja na što on i sam podsjeća: „Napokon svaka krasota mora biti osnovana na glavnoj podlogi svih pojava, na moralu“ (1997: 334). Dakle, iznosi se normativan zahtjev za stvaranjem književnosti koja u primarnoj funkciji mora imati moralni odgoj naroda, tj. koja mora biti angažirana u tome smislu, a tek se posljedično onda može naći mjesta i za *krasotu*. Nisu unutar književna obilježja, poput primjerice stroge pjesničke forme ili vrhunsko isprepletenih rima, primarna u odnosu na moralno poticajan sadržaj, već je obratno. Sadržaj i tematika moraju biti u službi moralne uzdignutosti i *izobraženosti* naroda; unutar književna (autonomna) obilježja u podređenoj funkciji su moralnoj izobrazbi. U tome smislu reprezentativan je kritički osvrt Tkalčevića na Sundečićevu *Krvavu košulju*: „Predmeti su nam ovakovi poznati, kano hiljadu puta izpjevani u narodnih pjesmah, ter nam Krvava košulja nije nimalo zanimljiva. Al i predmet je veoma neznatan i jednostavan, samo glavnu misao od početka do kraja žurno

tjerajući, te nam se nikako ne čini krasan, dakle, niti ovakve pjesme dostojan“ (1997: 339).

U kontekstu generalne analize stanja književne proizvodnje, a pogotovo u kontekstu kritičkoga osvrtu na gore spomenuta četiri autora koja analizira, Tkalčević zaključuje kako: „Fali im znanje pomoćnih znanosti, kano psihologije, estetike, poviesti i poetike, ter pjevaju kadšto u slavu Božju, samo da se napiše i izda knjižica; nekim, što je najžalostnije, oskudijeva znanje jezika, koji još sada njimi vlada, mjesto da ga oni svojoj moći sasvim podvrgnu“ (1997: 344). Šulekov i Tkalčevićev tekst upućuju na to da su preporoditelji svjesni potrebe kritičke refleksije nad umjetnošću (s naglaskom na književnost) koja se stvara u njihovo vrijeme upravo s obzirom na poetičke (normativne) obrise i zahtjeve koji su se također javili u preporodnim tekstovima između dvaju apsolutizama. Upravo im je kritika književnoga teksta, bilo u kontekstu estetske vrijednosti djela, bilo u kontekstu korektiva s obzirom na normativne zahtjeve (re) konstruirane u poetici preporodnih programskih tekstova, bila važan i efektivan mehanizam također u službi političke borbe za ključne ciljeve cijeloga pokreta. Dakle, književna kritika bila je važan korektivan faktor kako bi se ocijenilo slijedi li zahtjeve moralne izobrazbe i uzdignuća naroda te progovara li svojim sadržajem i/ili formom o bitnim historijsko-socijalno-političkim temama važnima za cjelokupni hrvatski narodni preporod.

### 3. Programski tekstovi između estetike i ideologije

Programski tekstovi hrvatskog narodnog preporoda između dvaju apsolutizama u 19. stoljeću od presudne su važnosti za ukupnost događaja u to vrijeme bilo da se radi o intelektualnim refleksijama i legitimaciji političko-historijsko-socijalne borbe za slobodu, suverenitet, jednakost s ostalim narodima u Ugarskom Kraljevstvu, uporabu narodnog jezika u svim sferama života, bilo da se radi o refleksijama koje se odnose na stvaranje umjetnosti koje bi trebalo biti u službi ostvarenja ciljeva ilirskoga pokreta. U tome smislu o važnosti programskih tekstova Šicel napominje: „Programi su autentičan glas svoga vremena, slika stanja duha i intelekta, oni nisu pisani da osvijetle prošlost, nego, nadahnuti svojom sadašnjošću, zacrtavaju smjerove budućnosti“ (1997: 10).

S obzirom na to da su programski tekstovi hrvatskog narodnog preporoda upravo presjek političkih, historijskih, socijalnih i političkih silnica, odnosno u svim tim navedenim sferama presjek stanja duha, očitovanje datog vremena,

bilo je važno upozoriti na to da su autori programskih tekstova u želji ostvarivanja zadanih ciljeva oscilirali između ideologije i estetike. Dakle, preporoditelji, tj. nosioci cjelokupne tadašnje intelektualne sfere i političkoga djelovanja, odnosno refleksije o datom historijsko-političkom stanju kao i refleksije o datom literarnom stanju, progovarali su o slobodi upotrebe vlastitog narodnog jezika, jednakosti u istoj političkoj zajednici, pri čemu se jednakost primarno odnosi na jednak status s Mađarima u istoj zajednici, normativnim zahtjevima (poetici) za stvaranje umjetnosti kao ogledala razvoja duha i *izobrazivosti* jednog naroda te o kritici iste upravo s obzirom na zadanu poetiku. Intelektualna legitimacija vlastitih političkih i literarnih ciljeva u programskim tekstovima upućuje na iznimnu širinu sfera života jedne zajednice kojima s preporoditelji bave i na svijest o svemu što je važno kako bi se ostvarili ciljevi jednoga pokreta. Primjerice, preporoditelji su s jednakom važnosti svjesni potrebe programskog pisanja o umjetnosti kao i o političko-historijskim problemima što u vrijeme kada u našim prostorima ne postoji intelektualno, razvijeno i sustavno pisanje o općem stanju duha jedne zajednice čini preporoditelje iznimno značajnima, a njihove tekstove iznimno vrijednima u općoj slici hrvatske političke i kulturne povijesti. Upravo programsko pisanje između estetike i ideologije, osciliranje između dviju velikih tema u kontekstu stanja duha jednog naroda, a s ciljem bolje budućnosti stavlja preporoditelje na pijedestal intelektualne refleksije, intelektualne legitimacije, poetičke refleksije i borbe za vlastite ciljeve u povijesti hrvatskoga naroda.

## Zaključak

U radu se iznio prikaz sadržaja korpusa programskih tekstova od 1815. i teksta Antuna Mihanovića „Reč domovini od Hasnovitosti pisanja vu Domorodnom jeziku“ objavljenoga u Beču do teksta Adolfa Vebera Tkalčevića „Najnoviji pojavi našeg pjesništva“ objavljenoga u Zagrebu 1865, odnosno od Metternichova do Bachova apsolutizma, između estetike i ideologije.

Ideološki pol sadržaja programskih tekstova hrvatskoga narodnoga preporoda odnosio se na progovaranje o datoj političko-historijsko-socijalnoj situaciji s ciljem poboljšanja položaja naroda Južnih Slavena u Ugarskome kraljevstvu što se podijelilo u dvije općenitije sfere: programsko progovaranje o problematikama vezanima uz jezik i o problematikama vezanima uz datu političku situaciju. U kontekstu problematika vezanima uz jezik bilo je bitno naglasiti

da preporoditelji ne progovaraju o pitanjima filološke prirode, već da je pitanje jezika temeljno političko pitanje pri čemu se zapravo radi o borbi za upotrebu narodnoga jezika Južnih Slavena u svim sferama života, a pogotovo u obrazovanju, javnoj upravi i administraciji. U smislu progovaranja o datoj političkoj situaciji bilo je bitno naglasiti da se radi o legitimaciji i progovaranja o pravu na jednakost i slobodu u odnosu na Mađare u istoj političkoj zajednici, odnosno o borbi protiv mađarske hegemonije za koju ne postoji političko-povijesni legitimitet.

Estetički pol sadržaja programskih tekstova ilirskoga pokreta odnosio se na progovaranje o poetičkim (normativnim) zahtjevima za stvaranje umjetnosti s naglaskom na književnost i na kritičku refleksiju književnih proizvoda upravo s obzirom na zadanu poetiku. Ovdje je bilo bitno naglasiti da se ne radi o razvijenim poetičkim sustavima, već o njihovim inicijalnim obrisima u kojima preporoditelji primarno zahtijevaju da se stvara književnost koja je u službi ostvarivanja političkih ciljeva cijeloga pokreta te koja progovara o takvim temama, a onda u vidu književne kritike ima povratnu informaciju, tj. kontrolni mehanizam koji vrednuje književnost upravo s obzirom na navedenu poetiku.

Smatram da je vještinom programskoga pisanja između ideologije i estetike, odnosno vještinom osciliranja između programskoga pisanja o problemima upotrebe narodnoga jezika, borbe protiv mađarske hegemonije, rađanja poetičkih refleksija te književne kritike pokazana neizmjerena sposobnost preporoditelja za refleksiju o stanju duha naroda Južnih Slavena te o legitimaciji i intelektualnoj podlozi za vrlo važnu političku borbu s ciljem poboljšanja statusa jednoga naroda u svim sferama. Preporoditelji, kao nosioci cijeloga pokreta, zavrijedili su programskim pisanjem i sami političkim djelovanjem, kada nešto slično tada nije postojalo u našem narodu, svoje mjesto u kanonu hrvatske političke borbe te intelektualne refleksije o datom političko-historijsko-literarnom stanju kao i u kanonu političko-povijesne legitimacije borbe jednoga naroda za sve aspekte njegove slobode, suverenosti i autonomije.

## Popis izvora i literature

- Bogović, Mirko (1997). „Naša književnost u najnovije doba“, u: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Šicel, Miroslav (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1997., str. 299–300.
- Coha, Suzana (2023). „Prikaz hrvatskoga narodnoga preporoda i ‘pripremnoga preporodnoga razdoblja’ u hrvatskoj književnoj historiografiji“. *Dani Hvarskoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 49 (1), str. 22–37.
- Čosić, Stjepan, Stipetić, Vladimir (2005). *Dubrovačka vlastela između roda i države: salamankezi i sorbonezi*. Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Duborniku.
- Demetar, Dimitrija (1997). „Misli o ilirskom književnom jeziku“, u: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Šicel, Miroslav (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1997., str. 173–185.
- Derkos, Ivan (1997). „Duh domovine nad sinovima svojim, koji spavaju“, u: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Šicel, Miroslav (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1997., str. 83–111.
- Drašković, Janko (1997). „Disertacija“, u: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Šicel, Miroslav (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1997., str. 55–77.
- Farkaš Vukotinović, Ljudevit (1997). „Ilirisam i kroatizam“, u: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Šicel, Miroslav (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1997., str. 139–146.
- Farkaš Vukotinović, Ljudevit (1997). „Tri stvari knjiženstva: ukus, sloga, kritika“, u: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Šicel, Miroslav (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1997., str. 147–155.
- Gaj, Ljudevit (1997). „II. proglas“, u: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Šicel, Miroslav (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1997., str. 113–116.
- Glavaš, Zvonimir (2023), „O krasnih umjetnostih među trima režimima: koncepcije književnosti u manifestima te programskim i estetičkim tekstovima preporodnog razdoblja“, u: *Dani hvarskog kazališta*, (ur.) Maroević, Tonko, Moguš, Milan, Pavličić, Pavao, Stamać, Ante. Split: HAZU, Književni krug Split, str. 58–78.

- Gundulić, Ivan (2018). *Dubravka*. Zagreb: Bulaja naklada.
- Jelčić, Dubravko (2004). „Povijest hrvatske književnosti“, Zagreb: Naklada Pavičić.
- Jurković, Janko (1997). „Misli o jeziku“, u: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*,
- Šicel, Miroslav (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1997., str. 311–319.
- Jurković, Janko (1997). „Moja o kazalištu“, u: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Šicel, Miroslav (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1997., str. 303–310.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan (1997). „Prvi od davnina zastupnički govor“ u: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Šicel, Miroslav (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1997., str. 157–161.
- Mažuranić, Ivan (1997). „Hervati Madjarom“, u: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Šicel, Miroslav (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1997., str. 277–293.
- Mihanović, Antun (1997). „Reč domovini Hasnovitosti pisanja vu Domorodnom jeziku“, u: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Šicel, Miroslav (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1997., str. 39–49.
- Rakovac, Dragutin (1997). „Mali katekizam za velike ljude“, u: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Šicel, Miroslav (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1997., str. 125–137.
- Šabić, Marijan (2019). „Programi hrvatskoga književnog romantizma (između nacionalnoga romantizma i romantičnoga nacionalizma), u: *Hum*, 14 (21). Mostar: Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru.
- Šicel, Miroslav (1997). „Uvod“, u: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Šicel, Miroslav (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1997., str. 9–25.
- Šporer, Juraj Matija (1997). „Oglas za izdavanje oglasnika ilirskoga“ u: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Šicel, Miroslav (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1997., str. 51–53.
- Šulek Bogoslav (1997). „Pogled na letošnje proizvode naše književnosti“, u: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Šicel, Miroslav (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1997., str. 265–275.
- Šulek, Bogoslav (1997). „Što nameravaju Iliri?“, u: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Šicel, Miroslav (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1997., str. 219–264.

- Utješanović Ostrožinski, Ognjen (1997). „Misli o krasnih umjetnostih“ (Uvod u naše krasnoslovlje)“, u: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Šicel, Miroslav (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1997., str. 187–217.
- Veber Tkalčević, Adolfo (1997). „Najnoviji proizvodi našega pjesništva“ u: *Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Šicel, Miroslav (ur.). Zagreb: Matica hrvatska, 1997., str. 333–344.
- Živančević, Milorad (1975). „Ilirizam“, u: Frangeš, Ivo, Živančević, Milorad, *Povijest hrvatske književnosti, knjiga 4: ilirizam i realizam*. Zagreb: Liber, str. 7–47.

## The Programmatic Texts of the Croatian National Revival Between Aesthetics and Ideology

### Summary

The aim of this paper is to critically approach the content of the programmatic texts of the Croatian national revival, with the goal of researching the differences between their aesthetic and ideological contexts. Specifically, it seeks to discern what in the programmatic writings of the Croatian political and literary revival pertained to contemporary historical-political issues, and what related to aesthetic-poetic, i. e. literary concerns. The research of the programmatic texts of the Illyrian movement in the context of the relationship between aesthetics and ideology focuses on the period from 1815, with the publication of Antun Mihanović's article "Reč domovini od Hasnovitosti pisanja vu Domorodnom jeziku", published in Vienna, up until 1865, with Adolfo Veber Tkalčević's article "Najnoviji pojavi našeg pjesništva" published in *Književnik*. Based on the analysis of the content of the programmatic texts of the Croatian national revival in the context of the contrast between aesthetics and ideological themes, it can be concluded that the leading Croatian intelligentsia of a large part of the 19<sup>th</sup> century, in addition to being sensitive to contemporary historical and political issues, dedicated a great deal of its struggle to the issue of national literature. This highlights an awareness of the importance of modern domestic literature as a foundation for national culture.

**Key words:** Croatian National Revival, programmatic texts, aesthetics, ideology, modern Croatian literature.